

Azərbaycan heykəltəraşlığında İmadəddin Nəsimi obrazı

Samir Sadıqov,
sənətsüənəslıq üzrə falsafə doktoru, dosent
E-mail: samir_qismetoglu@mail.ru

Azərbaycan təsviri sənətində, yurdumuzun çoxəsrlik tarixində öz şücaətləri və xalqına xidmətləri ilə el məhəbbəti qazanan oğul-qızların obrazlarına müraciət ənənəsi qədim tarixə malikdir. Ötən dövrlərdə rəngkarlıq və qrafika ilə yanaşı, dekorativ-təbiiq sənət və heykəltəraşlıqda yaddaqalan əsərlər meydana gəlib. Azərbaycan heykəltəraşlığında klassik şair İmadəddin Nəsimi obrazının əbədiləşməsi istiqamətində bir çox tişə ustaları çalışmışlar. Görkəmli sənətkarlar Tokay Məmmədov, İbrahim Zeynalov, Münəvvər Rzayeva, Telman və Eldar Zeynalovlar, Cavanşir Dadaşov, Qustav Zemla, Seyfəddin Qurbanov, Asim Quliyev, Vaqif Nəzirov, Miraləsğər Mirqasımov, Akif Əsgərov, Natiq Əliyev, Fuad Bakıxanov, Elxan Zeynalov İmadəddin Nəsiminin müxtəlif dövrlərdə obrazlarını yaradıblar.

Əməkdar rəssam Münəvvər Rzayeva "İmadəddin Nəsimi" mövzusunda iki dəfə müraciət edib. Heykəltəraşın Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Milli Ədəbiyyatı Muzeyində qorunub saxlanılan həm kəcdən, həm də ağacdan düzəldiyi portretlər nümayiş olunur. Hər iki portret əsərində şairin şəxsiyyətinə xas mübarizlik duyulmaqdadır. Yapmanı səciyyələndirən ekspressiya da elə hürufi sənətkarların ruhuna müvafiqdir.

XIV əsr dahi Azərbaycan şairi və filosofu İmadəddin Nəsiminin 1979-cu ildə açılan abidəsi həm öz plastikası, həm də ideya əhəmiyyətinə görə böyük maraq doğurur. İmadəddin Nəsimi tarixə misilsiz humanist şair, azərbaycandilli klassik poeziyanın banisi, nəhəng filosof-panteist kimi daxil olub. Öz şeirlərində bəşər övlədi, onun yaradılış missiyasını göstərmiş və insana böyük qiymət verərək taleyinin ağası olduğunu tərənnüm etmişdir. Şairin həyatı çox kədərli, 1417-ci ildə onu hürufilik təriqətinə xidmət etdiyinə görə qəddarlıqla edam etmişlər. Nəsimi insana böyük qiymət verərək onu ilahləşdirmişdi. Şair bir qəzalında qeyd edir:

*Həqq-təala adam oğlu özüdür,
Adam ol candır ki, günəş özüdür.*

Cavanşir Dadaşov.
Nəsiminin abidəsi.
Şamaxı

1970-ci illərin əvvəllərində, Nəsiminin 600 illik yubileyi ərəfasında şairin rəngkarlıq və heykəltəraşlıq obrazının yaradılması üzrə müsabiqələr keçirilmişdir. 1971-ci ildə respublikanın Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev tərəfindən yerinə yetirilmiş portret ən yaxşı rəngkarlıq işi hesab olundu. Rəssam bu portretdə şairin özünəməxsus daxili dünyası, hislərin mürəkkəb çulğalaşması ilə birlikdə kəskin xarakterli obrazını yaradıb.

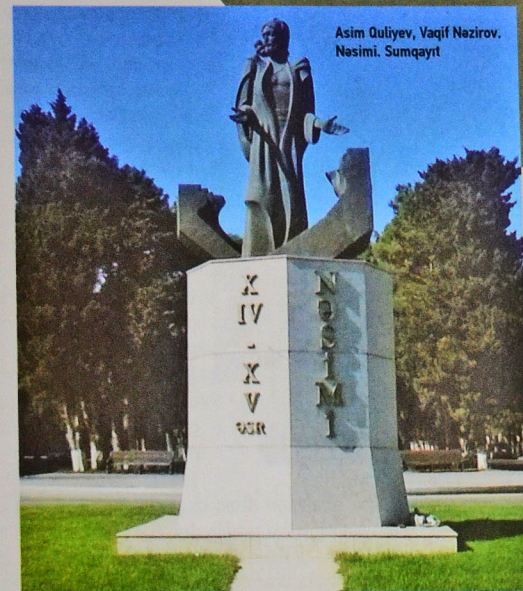
1975-ci ildə heykəltəraşlıq sahəsində İ.Nəsiminin heykəlini İbrahim Zeynalovla Tokay Məmmədov birlikdə düzəltməyə başladılar. Tokay Məmmədovun müsabiqə üçün düzəldiyi heykəlin kiçik modeli indinin özündə də emalatxanasında qalır. Bu obrazda heykəltəraş Nəsimini edam ərəfasında – əllərini qarşıda bağlanmış vəziyyətdə təsvir etmişdir. Müəllif əsəri haqqında deyir: "Mənim əsas niyyətim Nəsimini ideyasından dönməz bir məğrur vətənpərvər kimi göstərmək idi. Məncə, biz yaratdığımız Nəsimi heykəlinə bu niyyətimizə çatdıq. Ancaq mənim düzəltdiyim ilkin nümunədə isə Nəsimini başı açıq vəziyyətdə əlləri bağlı, paltarını da yuxarı hissədə elə axıcı göstərmişdim ki, sanki onun dərisi soyulub. Biza məlumdur ki, panteist şairimizi öz ideyasından əl çəkəməyi üçün din xadimləri dərisini soyduraraq qəddarlıqla öldürmüşlər. Həmin keyfiyyətləri mən şairin ilkin obrazında göstərməyə çalışaraq, məncə, məqsədimə nail olmuşdum. Sonradan isə İbrahim Zeynalovla birlikdə indiki Nəsimi heykəlini ucaldıq. Bu əsər də ictimaiyyət və sənətkarlar tərəfindən yüksək qiymətə layiq görülmüşdür".

İmadəddin Nəsimi abidəsi üzərində işə başlayarkən İbrahim Zeynalov və Tokay Məmmədov şairin yaradıcılıq irsini dərinəndən öyrənirlər. Nəsiminin poetik dünyasının dolğunluğu, dərin məzmunu və onun üsyankar ruhu heykəltəraşlara sirayət etmişdir. Obrazın həllini axtararkən onların hər biri uzun müddət müstəqil işləyir, kompozisiya motivlərinin və ilk birgə axtarışlarının ayrıca hissələri əsərin çətin yaranma prosesindən xəbər verir. Onlardan bəziləri plastik formanın mənalılığına, digərləri məzmunun dolğunluğu və incəliyinə zərif münasibətə işarə vurur.

İmadəddin Nəsiminin tuncdan tökülmüş heykəli qranit pyedestal üzərində ucalır. Şair əllərini arxada tutaraq şux qamətlə dayanmışdır. Abidəyə diqqətlə baxanda görürsən ki, bütün obraz daxili dinamik hərəkətlə doludur. Heykəlin materialından – tuncun obraz plastik çalarlarının incə mənə imkanlarından bəhrələnən heykəltəraşlar həcm, konstruksiya, kütlələrin bölgüsü, geyimin bəzəklərinin formasını düşünüb hesablayaraq plastik izahə nail olmuşlar. Formaların konstruktiv ahəngi, geniş alın yapması, dərinədə yerləşən gözlərin süzgün baxışı, ağızın möhkəm, əzə kədərli şəklinin düzgün quruluşu və başın duruşunun özü şairin daxili dünyasının aşkarlanmasına, möhkəm iradə və dramatik taleyi olan insan obrazının yaradılmasına yönəldilmişdir. Sanki Nəsimi heykəli dilə gələrək deyəcəkdir.

*Məndə siğər iki cahən, mən bu cahana siğməzəm,
Gövhəri-laməkən mənəm, kövünü makana siğməzəm.*

Nəsimi obrazı insanın mənəvi gücünün bərqərar olması ilə təmaşaçıni heyran edir, o, təmkinli, qətiyyətlı, sakit və əzəmətlıdir. Şair dühəsinin və müdriklıyın müjəssəməsi kimi düşünülən bu heykəldə dərin dramətizm və psixoloji əhvali-ruhiyyə üstündür. Fitnəkarların qəzəbinə düçar olub dərisi diri-diri soyulan, əzəb və məhrumıyyətlərə məruz qalan böyük həqiqət axtarıcısının məğrur və mübariz siması Tokay Məmmədov və İbrahim Zeynalov sənətkarlığının gücü ilə dəqiq verilmişdir. Şairin üzü düşüncəli, kədərli, həm də mübariz ruhludur. Onun zahiri obrazında, geyimində milli cizgilar qəbəri nəzərə çarpır. Mərmər kürsü ilə tunc heykəlin tənəsübü miqyas etibarilə bütövdür.

**Asim Quliyev, Vaqif Nəzirov,
Nəsimi. Sumqayıt**

Tokay Məmmədov öz monumental əsərlərini surətin, mövzunun mahiyyətinə, daxili qayəsindən doğan plastik formalarda həll edir. Nəsiminin abidəsi kompozisiyasına və obrazın plastik traktovkasına görə dinamik və ehtiraslıdır. Ölmez şairin surətində zəka dərinliyi, müdriklık, mənəvi qüvvə, məğrurluq, mübarizlik duyulur. Nəsimi abidəsi xüsusilə ön və yan tərəflərdən ifadəli baxılır. İmadəddin Nəsimi irsini dərinəndən öyrənərək böyük şairin poeziyasının səciyyəvi cəhətlərinə bələd olan heykəltəraşlar monumentin dolğun emosional təsirinə, plastik xarakteristikasına uyğun portret-obraz yaratmağa nail olmuşlar. Yaradılmış heykəl surətinin üzündə işıq və kölgə təzadlarından məharətlə istifadə edilib. Üzün lirik cizgileri, yumşaq tonlardan axıcı, könül oxşayan bir əhvali-ruhiyyə yaratmışdır. İfade vasitələrinin bədii keyfiyyətləri ilə əldə edilən plastik gözəllik monumentin bütün hissələrinə şamilird.

Müsabiqədə ikinci mükafata layiq görülmüş və özünəməxsus plastik dəyərə malik layihə-abidə (Telman və Eldar Zeynalovlar) şairin vətəni Şamaxıda ucaldılmalı idi. Amma subyektiv səbəblərdən bu, baş vermədi və sonralar Cavanşir Dadaşovun hazırladığı, nisbətən kiçik həcmli abidə (1990) qoyuldu.

Müsabiqəyə təqdim edilən əsərlərdən birini də (1973) rəngkarlıq müsabiqəsinin qalibi elan olunmuş Mikayıl Abdullayev ərsəyə gətirmişdir. Onun heykəltəraş Albert Mustafayevlə birlikdə hazırladığı kompozisiyada rəngkarlıq portretində müşahidə olunan pozanın əlamətləri duyulmaqdadır.

Monumental duyumlu Miraləsğər Mirqasımovun müsabiqə üçün işlədiyi "İmadəddin Nəsimi" (1970) kompozisiyası ümumi plastik görünüşün romantik görkəm alması ilə diqqət çəkir. Belə ki, şairin ayaq üstə təqdim olunmuş fiquru və başının qürurlu duruşu, eləcə də yuxarı qaldırılmış sağ əli təmaşaçıni onun kökləndiyi əmələ inandırır.

Miralasqar Mirqasimov.
İmadəddin Nəsiminin abidəsi

minin sonsuzluğuna inanır.

Hürufi şairin faciəvi taleyi yerli sənətkarlarla yanaşı, xarici ölkə heykəltəraşlarının da marağına səbəb olmuşdur. Belə əsərlərdən birini polşalı heykəltəraş Qustav Zemla yaratdı. Onun ərsəyə gətirdiyi portretin (1974) təməlinə, doğrudan da, "cahana sığmayan" bir adamla üz-üzə, göz-gözü qaldığına əminlik mümkündür. Əsərin şaquli ritmə, daxili

hərəkətə əsaslanması, xarakterin dəqiq cizgilərlə, ifadəli siluətlə verilməsi, həcmənin bütövlüyü və reallığı diqqət özünə cəlb edən tərzədir.

Sənətsüənliq üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar incəsənət xadimi Ziyadxan Əliyev polşalı heykəltəraş Qustav Zemlanın yaratdığı Nəsimi heykəli haqqında qeyd edir ki, "hürufi şairin xarakterinin açılmasını onun gözələrinin ifadəliyinə etibar edən müəllif, bununla da baxışlarını tamaşaçıdan gizləyən söz xiridarının suallı olmasını şərtləndirmişdir. Nəsimi nə xəyala dalmış, nə də baxışlarını dəqiq bir nöqtədə cəmləşdirmişdir. Onun nəzarəti sirli bir aləmə – öz düşüncə və ümidlərini apardığı gələcəyə yönəlmişdir. Şairin varlığını təşkil edən iradə və dayanat ifadələri bu baxışlarda toplanmışdır". [3, S. 12]

Vaqif Nəzirov Asim Quliyev ilə birlikdə 2003-cü ildə Sumqayıt şəhərində Nəsimi adına parkda klassik şairimizin heykəlini qoymuşlar. Müəlliflər heykəli yaratmamışdan əvvəl Nəsiminin həm dövrünü, həm də yaradıcılığını ardıcılıqla öyrənmiş və yaratdıqları heykəldə bu xüsusiyyətləri göstərməyə çalışmışlar. Heykəltəraşlar İ.Nəsiminin üçmetrlik tunc heykəlinin üz simasında dərin psixoloji xüsusiyyətləri mahaşatla canlandırma biliblər. Biz onun çöhrəsində həm qüskəkərin, həm də təmkinli bir vüqarın, insanın ləyaqətli duyğusunun ifadəsini görürük. Şairin mütənəşib üz cizgilərində, geniş açılmış

Tokay Məmmədov.
Nəsiminin abidəsi

gözələrində xəfif yol keçmiş insanın müdriqliyi görünür. Nəsimi yerin altından çıxaraq bu dünyanın gedişatına baxır. Onun allərinin yana açılması sanki bu dünyanın işlərinə təəccüb qalmasına bir işarədir. Şairin baş geyimi, güclə sezişən qırışları, alnı sənətkarlıqla rəsm edilmişdir. Göz yuvalarının, şişmiş göz qapaqlarının, dartılmış qaşların bu cür incə nüanslarla verilməsi şairin dünyanın gedişatını xəyal aləmində fikirləşməsini çox aydın şəkildə ifadələyir. Nəsiminin mənalı, nüfuzedicı baxışı şəhərdə gəzən insanlara dikilmişdir. Psixoloji baxımdan ifadəli bir heykəlin yaranmasında işıq-kölgənin rolu böyükdür. Tunc gözəl plastik xassələrə malikdir və günəşin şüaları altında bərq vuraraq xüsusilə böyük bir effekt yaradır. Kölgə şairin gözələrinin qeyri-adi biçimini, burun dəliklərini, biq və saqqal xətlərini nəzərə çəpdirərək böyük mərdlik və mənəvi əzəmət təsiri oyatmağa yardımçıdır. Şairin çiyinə sallanan çalma bir haşiya əmələ gətirir, heykəl və xətlərin aydınlığı və dəqiqliyi, siluətin gözəlliyi ilə fərqlənir. Heykəltəraş geyimin gözəl və ifadəli olmasına, qatların bir-birinə bacarıqla uyğunlaşdırılmasına böyük əhəmiyyət vermiş və bılərdən əbətin ön hissəsini açıq qoyaraq onun bədənini göstərməklə tamaşaçıya bildirmək istəmişdir ki, şairin dərisi paltar kimi əynindən soyularaq çıxarılmışdır. Əbətin quruluşu əbətin şaquli kompozisiyasının yuxarı doğru istiqamətliyini aydın göstərmək

çündürsə, çiyindən üföqü xətt ilə sanki bu hərəkətin qarşısını almaqdan ötrü bir vasitədir. Əllərin qarşıya uzadılması və əbada əmələ gətirdiyi çalar da heykəlin sanki yuxarıya doğru hərəkətinin qarşısını alan bir motivdir.

Heykəltəraş Vaqif Nəzirov, Asim Quliyev Nəsimi fiqurunun bədii quruluşu üzərində uzun müddət işləmiş və kompozisiya həllinin aydınlığına nail olmuşlar. Düzgün tapılmış nisbətlər heykəl ilə kürsülük arasında çox uğurlu bir ahəngdarlıq yaratmağa imkan verib. Müəllif həm də heykəlin sol tərəfində postamentin üzərində Nəsiminin edam səhnəsini canlandıran bəlyef təsvir etmişdir.

Akif Əsgərovun Xaçmaz şəhərində ucaldılan "Şair Nəsimi" abidəsində (2004) şairin obrazı bir qədər fərqli mənəvi-psixoloji durumdadır. Sözü və əməli ilə dövrünün dini-mənəvi məkanını lərzəyə salan şəxsiyyət bu əsərdə sakit, özünə qapanmış vəziyyətdədir.

Natig Əliyevin yaratdığı "Nəsimi" portreti də (2009) psixoloji dəyəri ilə diqqət çəkir. Hazırda Şamaxıda Tarix-diyarşünaslıq muzeyinin qarşısındakı "Mütəfəkkirlər bağı" bəzəyən bu portretdə hürufi fikir adamının daşıya biləcəyi fiziki-mənəvi xüsusiyyətlər ustalıqla ifadələnilib.

İstedadlı heykəltəraş Fuad Bakıxanov da Nəsimiyə iki heykəl həsr edib. Heykəl nümunələrini o, Nəsimi müsabiqəsi ərəfəsində yerinə

Qustav Zemla.
Nəsiminin portreti. Polşa

yetirib. Birinci portreti (1970) tamamlayan heykəltəraş sonradan tapdığı bədii-estetik xüsusiyyətləri şairin fiqurunda (1971) verə bilməmişdir. Fuad Bakıxanov Nəsimi ünvanlı əsərlərində gəniş bədii ümumiləşdirmələrdən istifadə ilə hürufi şairin orijinal obrazını yaratdı. Bu özünəməxsusluğu şərtləndirən başlıca bədii xüsusiyyət, əqidə dönməzliyi ilə əbədiyyət qazanan hürufi şairin ənənəviləşdirilən zahiri görkəmi üçün orijinal forma-biçim həlli tapa bilməsidir.

Ukraynada yaşayıb-yaradan həmyerlimiz Seyfəddin Qurbanov da 2018-ci ildə Nəsimiyə həsr olunan və Kiyevdə ucaldılacaq əbədinin iki layihəsini hazırlamışdır. Monumental tutumlu heykəltəraşlıq nümunələrində şairin vüqarlı baxışı və daxili gərginliyin plastikası yaddaqalan səviyyədə ifadə olunub.

2019-cu ilin mayında Kiyevdə əbədinin açılışı keçirildi. Kompozisiyanı şairin qranit kürsü üzərində ucalan tunc yarımfiquru, onun fon yerliyi kimi düşünülmüş qranit və tunc tağla memarlıq ünsürü təşkil edir. Düşüncəli baxışlarını uzaqlara zilləyən Nəsiminin obrazı ciddiliyi və psixoloji tutumun qürur ifadəsinə

Ədəbiyyat:

1. Əliyev Z. Nəsimi dünyası rənglərin işığında. Bakı, 2019.
2. Əliyev Z. Nəsimi dünyası təsviri sənətdə // "Kaspi", 25-27 may 2019, s. 12-13.
3. Əliyev Z. Nəsimi obrazına polşalı sevgisi: Bir əsərin tarixçəsi // "Mədəniyyət", 29 noyabr 2017, s. 12.
4. Новрузова Д.Г. Скульптор Токай Мамедов. Баку, "Рабочий", 1959, 15 мая, с. 3.
5. Новрузова Д.Г. Скульптура Советского Азербайджана. Баку, 1979, 160 с.

Резюме

Изобразительное искусство Азербайджана имеет традицию обращения к изображениям сыновей и дочерей, которые на протяжении многовековой истории своим мужеством и служением отечеству заслужили любовь своего народа. В прошлом наряду с живописью и графикой создавались памятные произведения декоративно-прикладного искусства и скульптуры. В азербайджанской скульптуре к образу классического поэта Имеддина Нəсими обращались многие скульпторы. Токай Мамедов, Ибрагим Зейналов, Мунаввар Рзаева, Тельман и Эльдар Зейналовы, Джаваншир Дадашов, Густав Земля, Сейфаддин Гурбанов, Асим Гулиев, Вагиф Назаров, Миралескер Миркасимов, Акиф Аскеров, Натиг Алиев, Фуад Бакиханов, Эльхан Зейналов в разное время создавали образы Имеддина Нəсими. Образ Нəсими является одной из ведущих тем во всех областях изобразительного искусства и всегда будет сохранять свою актуальность. Скульпторы всегда апеллировали к образу Нəсими, и молодое поколение и впредь будет обращаться к нему.

Ключевые слова: Нəсими, философ, статуя, образ, пластина, портрет, памятник.

Summary

There is a long history in the Azerbaijani fine arts to create images of our beloved hero sons and daughters, known their courages and services to the motherland. In the past, along with painting and graphics, memorable works of decorative-applied art and sculpture were created. Many sculptors have created the image of the great classic poet İmadəddin Nəsimi in the Azerbaijani sculpture. Tokay Məmmədov, İbrahim Zeynalov, Munavvar Rzaeva, Telman and Eldar Zeynalov, Javanshir Dadashov, Gustav Zemla, Seyfəddin Gurbanov, Asim Guliyev, Vagif Nazirov, Miraləsqar Mirqasimov, Akif Asgarov, Natig Aliyev, Fuad Bakikhanov, Elkhan Zeynalov were created poet's images at different times. Nəsimi's image is one of the leading topics in all areas of fine arts and will always maintain its relevance. The sculptors have appealed to Nəsimi's image at all times, and the younger generation will appeal to this genius image always.

Key words: Nəsimi, philosopher, statue, image, plastic, portrait, monument.

Natig Əliyev.
Nəsimiyə həsr olunmuş xatirə lövhəsi